

आत्मचित्र - भाग ३९

(कै. राम गबाले यांच्या 'आत्मचित्र' या आत्मचरित्रात्मक पुस्तकातून क्रमशः)

आपल्याकडच्या इचलकरंजी-साखरप्यासारख्या मियाझाकी नावाच्या एका जपानी गावात शाळा पाहायला म्हणून गेलो. तिथं आम्ही आल्याबद्दल आत कार्ड पाठवलं. एका मुलांनं स्वागत करून 'प्रिन्सिपल येत आहेत,' असं सांगितलं. येणारी मंडळी म्हणजे प्रिन्सिपल, कमिटी मॅम्बर्स फुलांचे गुच्छ घेऊन आले. तीही सगळी बारा-पंधरा वर्षांची मुलं होती. गंमत वाटली. त्यांच्यातला प्रमुख मोडक्या-तोडक्या इंग्रजीत बोलायचा प्रयत्न करत होता. आम्हांला स्वागतानंतर आत घेऊन गेले. आता कॉन्फरन्ससारखे आम्ही बसलो. प्रश्नोत्तरं झाली. सर्व समारंभ मुलं च सांभाळत होती. एक मुलगी आणि एक मुलगा अंगणात पडलेले कागदाचे कपटे वगैरे चिमट्यांनं गोळा करून एका सुरेख टोपलीत टाकत होते. मी जपानबद्दल आणि अभ्यासक्रमाशी संबंधित असे काही लहान चित्रपट पाहिले. मी पूर्वी भारतात 'यूकीवारिसू' आणि 'चुक अँड गेक' हे चित्रपट पाहिले होते. त्याबद्दल बोललो. त्या मुलांना ते ऐकून खूप आनंद झाला. त्यांनी हे चित्रपट पाहिले होते. अगदी शेवटी या छोट्या प्रिन्सिपलसाहेबांनी आणि कमिटी मॅम्बर्सनी आमची शाळेच्या ज्येष्ठ चालकांशी आणि शिक्षकांशी ओळख करून दिली.

मुलांच्यावर जबाबदारी टाकून त्यांना उत्तेजन देऊन कार्यरत करणं, असे जाणीवपूर्वक संस्कार करणं, हे आपण केव्हा करणार? का नुसतंच इतिहासाच्या, भूतकाळाच्या थोरवीबद्दल बोलत राहणार?

जपानमध्ये हिरोशिमावर अटमबाँब पडला आणि त्या देशाचं अपरिमित

नुकसान होऊनही त्यांनी जिद्दीनं सावरून पुन्हा देश उभा केला. आपल्याला स्वातंत्र्य मिळून देशाला स्वतंत्र अस्तित्व लाभलं, तो काळ साधारण एकच होता. परंतु ते फिनिक्स पक्ष्यासारखे राखेतून पुन्हा उभे राहिले. एवढंच नव्हे, प्रगती तर अशी केली, की साऱ्या जगाचं लक्ष त्या देशाकडे वेधून राहिलं. मुलांच्या मनात देशाभिमानाची प्रेरणा रुजावी यासाठी त्यांनी बालसंगोपन, बालशिक्षणापासून नाना प्रयत्न केले. निव्वळ दहा-बारा वर्षांपर्यंतच्या मुलांची पूर्ण खास ट्रेन साऱ्या जपानच्या महत्त्वाच्या प्रांतांतून जात होती. कारण मुलांना आपला देश काय आहे याची कल्पना यावी. अशा एका गाडीतून प्रवास करण्याचा आम्हांला योग आला. एकंदरीत देशबांधणीच्या प्रयत्नांतून लहान-मोठ्यांना देशप्रेम, वागण्यातील शिस्त याची कटाक्षानं काळजी घेण्याचे धडे दिले जात होते. आपला माल उत्तम प्रतीचाच तयार करून तो निर्यात करून फायदा मिळवण्यासाठी त्या काळी खर्चिक, उत्तम वस्तू, 'फॉर एक्सपोर्ट ओन्ली' अशा नोंदींनी भूषविलेल्या असत. जपानी लोकांना हव्याशा वाटल्या तरी त्या वस्तू ते घेत नसत आणि 'तुम्ही प्रवासी म्हणून आम्हांला घेऊन द्या,' अशा तऱ्हेचा व्यवहारही कोणी सुचवत नसत. लहान मुलं आणि तरुण त्याकाळी इंग्रजी शिकण्याच्या खूप खटपटीत असत. कारण त्यांचं लक्ष जागतिक तांत्रिक प्रगती आणि व्यापारावर होतं. जपानमध्ये आम्हांला काही कुटुंबं जवळून पाहायला मिळाली. आपल्यासारखी एकत्र कुटुंबपद्धती दिसली. घरची ज्येष्ठ स्त्री ही कर्तबगार आणि सूत्रधार वाटे. खेड्यांतले, शहरांतले, सांस्कृतिक कार्यक्रम पाहिले. एका ठिकाणी तर आपल्यासारखी सणाला पाण्यामध्ये पणत्या तरंगत सोडण्याची पद्धतही पाहिली. कित्येक कुटुंबातल्या सहा व्यक्तींपैकी एकाच घरात नांदणाऱ्या निरनिराळ्या तीन धर्मांच्या व्यक्ती होत्या. धर्म हा ज्याच्या त्याच्या विश्वासाचा, श्रद्धेचा प्रश्न इतकं समन्वयानं त्यांनी सोपं केलं आहे. कुणी ख्रिश्चन, कुणी बुद्धिस्ट आणि शिंटो असा अगदी छान सोपा प्रकार आहे. निसर्गानं निर्माण केलेले सण सर्वजण पाळतात. 'साकुरा'सारखं आनंदगीत येत नाही, अशी व्यक्ती दिसणार नाही.

जपानमधल्या टोकिओ, ओसाका, क्योटो, तोवाडा लेक अशा ठिकाणांच्या कित्येक सफरी झाल्या. अगदी लहान गावांतही आम्ही गेलो. मुक्काम केला आणि तिथल्या गावकऱ्यांचा निरोप घेतला.

त्यांच्या छोट्याशा स्टेशनवर त्या छोट्या गावातली खूपच मंडळी लहान लहान ग्रुप करून आपल्या हाती वाद्य घेऊन निरोप द्यायला उभी होती. हा घरगुती निरोप समारंभ आणि निरोपाची ही पद्धत कधीही विसरता येणार नाही.

प्रत्येक कुटुंबाच्या हाती रंगीबेरंगी क्रेप पेपरच्या टेपचे रोल होते. आम्ही गाडीत बसल्यानंतर खिडकीजवळ असणाऱ्या व्यक्तीकडं ते रोल देत. हातानं रोलचं टोक धरलं, की ते प्लॅटफॉर्मवर जाऊन उभे राहत असत आणि गाडी सुरू होण्यापूर्वीच ते वाद्यांच्या साथींनी गाणी सुरू करीत. गाडी सुरू होऊन जसजशी दूर जाई तसतसे सारे रंगीत टेप्स त्यांच्या हातांतून मोकळे होऊन वाऱ्यावर हेलकावे खात जणू निरोप देत. अतिशय आर्त सुरावटीच्या त्या गाण्याच्या वेळी अनेकांना भरून येऊन काही ज्येष्ठांच्या डोळ्यांवाटे तर अश्रू ओधळत होते. मी माझ्या प्रोफेसर मित्राला विचारलं, "हे लोक हे गाणं गाताना इतके भावनाप्रधान का होतात?" त्यानं मला सांगितलं, "युद्धकाळात गावातील कुटुंबातील अनेक तरुण मुलं युद्धावर जाताना अशाच प्रकारच्या गाण्यांनी त्यांना निरोप दिला जात असे. त्यांपैकी कित्येकजण परत येऊन पुन्हा दिसण्याची शक्यता नसे आणि तसं त्या काळीं झालंही. त्या लोकांना - विशेषतः वडील माणसांना त्यांची आठवण होते." मी जगप्रवासही केला आहे. अनेक वेळा आपल्या देशात खूप ठिकाणी जाण्याची, राहण्याची संधी मिळाली. सर्व पाहून मनात एकच भावना येते, की सामान्य माणूस हा सगळीकडे सारखाच आहे. मूलभूत भावनाही सर्वांच्या त्याच आहेत.

मी 'राजकमल स्टूडिओ'मध्ये कामाला नव्हतो, तरी स्टूडिओत माझ्या वारंवार फेऱ्या होत. एक-दोन वेळा अर्जुनदेव रडक आणि मी तिकडंच भेटलो. आम्ही काही काळ एकत्र काम केलं. 'जिस देश में गंगा बहती है', 'दिल एक मंदिर' अशा चित्रपटकथा लिहिणाऱ्या प्रतिभावान, कल्पक माणसाच्या प्रेमात कुणीही माणूस पडेलच. माझा तर सहवास खूप जवळचा होता. अर्जुनदेवसारखी प्रतिभावान; पण स्वच्छंद माणसं अशी विचित्र लहरी, अती हळवी, दुःखी का होतात, कुणाला ठाऊक! अतिशय तीव्र बुद्धीचं, कल्पक; परंतु जीवनात योजनेचा पूर्ण अभाव असलेलं अर्जुनचं व्यक्तिमत्त्व होतं. पुढं पुढं प्रकृतीच्या तक्रारीमध्ये निद्रानाशाचा दोष त्याच्यात आला. रात्र झाली की त्याचा दिवस उजाडत असे आणि मग स्वारी जशी लहर फिरेल तशी, मध्यरात्रीसुद्धा येई. आम्हांला झोपेतून ठठवून म्हणत, "अरे, गबालेसाहब आप सोये तो नहीं?" याला काय सांगायचं? गाढ झोपलो होतो म्हणून !

असाच एका रात्री उशिरा आला. बरोबर एक मित्र होता. अत्यंत साधा, मितभाषी आणि नम्र अशी व्यक्ती. अर्जुननं परिचय करून दिला. "गबालेसाहब मैं एक अवलीया को आपसे मिलाने लाया हूँ. ये पहुंचे हुए गायकोंमेंसे है. अब बंबईमेंही है. यह है जगजित. मैं तो इनका फॅन हूँ." मी म्हणालो, "अगर ऐसी

वात है तो इन्हे कब सुनेंगे?" अर्जुन म्हणाला, "अभी भी हो सकता है. लेकिन आपके पास हार्मोनियम है?" मी म्हटलं, "नहीं है. तो क्या हुआ. आ जाएगा." मी माइया मुलाला म्हणालो, "ननू, समोर राजा जाधव राहतात. त्यांच्याकडं पेटी आहे. मागून घेऊन येतोस?" ननून जाधवांकडून पेटी आणली. पेटी आणलेली बघून छोटी रेखाही उठून बसली. ननून मला हळूच विचारून आतल्या खोलीतला टेपरेकॉर्डर काढला. क्वार्टरइंच रोल टेपचा रेकॉर्डर होता. जगजितजी दोन-तीन गझल गायले. माइयाकडं अजून ते रेकॉर्डिंग आहे.

अशाच एका मध्यरात्री अर्जुनदेव रश्क ही स्वारी आमच्याकडे आली. हा मनुष्य इतका भावडा होता, की आपण अवेळी जाऊन कुणाला त्रास देत आहोत याची दखलही त्याच्या मनाला स्पर्शून जात नसे. गप्पा सुरू झाल्या. कॉफी झाली. त्यानं मला विचारलं, "रामजी, अब क्या हो रहा है? कौनसी पिकचर कर रहे हो?" मी म्हटलं, "पिकचर तो नहीं बना रहा हूँ, लेकिन एक हैरान करनेवाली कथा मिली है." मी त्याला सांगितलं, "रात्र संपली; पण उजाडलं कुठं, नावाचं एक नाटक आहे. त्याचे अधिकार मी घेतले आहेत." आणि नाटकाचा विषय काय आहे, भूमिका काय आहेत, हे मी त्याला बोललो. थोडा वेळ तो डोळे मिटून शांत बसला. त्यानं मला विचारलं, "गबालेसाहब, मैं एक फोन करता हूँ." फोनवरचं नाट्यछटेसारखं अर्जुनचं बोलणं मला फक्त ऐकू येत होतं. मध्येच कदाचित त्याला विचारणा झाली असणार, की "तुम्ही आता कुठून बोलताय" कारण म्हणाला, "हमारे एक मित्र है राम गबालेजी, उनके घरसेही बोल रहा हूँ. उन्होंने एक स्टोरी सुनाई है, क्या बात है!" अर्जुननं मीनाकुमारी यांना फोन केला होता. कदाचित त्यांच्या सांगण्यावरून फोन माइयाकडे दिला. 'पोस्टातली मुलगी' या चित्रपटाच्या निमित्तानं माझी मीनाजीशी बरीच ओळख झाली होती. त्या फोनवर म्हणाल्या, "आदाब. गबालेसाहब, इन शकशको आपने ऐसी क्या स्टोरी सुनाई है, की इन्हे आपने हैरान कर दिया है. कभी हमें भी सुनवाइये." मी म्हटलं, "जब भी आप कहे, जरूर." आणि खरोखरीच काही दिवसांनी मीनाजीच्याकडे मी ही कथा ऐकविली. कथेत दोन स्त्री भूमिका होत्या. अत्यंत गुंतागुंतीच्या होत्या. त्यांतल्या एका अत्यंत अवघड भूमिकेसाठी "नूतनजी ये काम कर सकती है," असं म्हणाल्या. एका मराठी कलाकाराबद्दल त्यांच्याकडून प्रशंसेचे निघालेले उद्गार ऐकून मला साहजिकच आनंद झाला.

योग असा होता, की कित्येक वर्षांनी 'बसेरा' नावाचा जो चित्रपट झाला तो याच कथेवर आधारलेला होता. लीलाबाई फणसाळकर नावाच्या लेखिकेच्या

'रात्र संपर्कः पण ठजाडलं कुठं', या नाटकावर आधारून केलेला हा चित्रपट आमच्या रमेश तलवारनं केला.

- कै. राम गबाले

('आत्मचित्र' पुस्तकासाठी भारतातील संपर्क - अरुण जाखडे २५४४२४५५)